

GroenLinkse idealen

Discussiestuk

1. Het programma van uitgangspunten uit 1992

GroenLinks heeft nooit een beginselprogramma gehad. Eind jaren tachtig ontstond GroenLinks uit vier kleine linkse partijen. Vooral de CPN en de PSP hadden een geprofileerde ideologische achtergrond met een gedachtengoed dat was gebaseerd op het communisme en het pacifistisch socialisme. Deze ideologische stromingen waren marginaal geworden in de Nederlandse politiek. Het GroenLinkse programma mocht officieel geen beginselprogramma heten. Zoals in de uitgangspunten staat, heeft GroenLinks 'niet één leidende ideologie of maatschappijtheorie, maar wel enkele idealen'. GroenLinks heeft als jonge partij veel inspiratiebronnen, gebaseerd op een linkse traditie met wortels in bijvoorbeeld de vredesbeweging, de milieubeweging, de vakbeweging, de strijd om vrouwen- en homo-emancipatie, progressieve religieuze groeperingen, het anarchisme en het links-liberale vrijzinnige denken.

Veel van wat destijds is opgeschreven is vijftien jaar later nog onverminderd actueel. De verbondenheid tussen milieu en economie neemt in het stuk een prominente plaats in. Het oude programma van uitgangspunten kiest voor een economische ontwikkeling die destijds selectieve krimp en groei werd genoemd. Ecologische politiek bepaalt de grenzen van het economisch beleid. Vervuilende sectoren zullen moeten krimpen of verdwijnen. GroenLinks pleit daarbij voor selectief overheidsoptreden. Soms is ingrijpen en sturing noodzakelijk, soms dient de overheid juist terug te treden. Het programma positioneert GroenLinks als groen en links, maar dat laatste in de vrijheidslievende traditie van links. Het kiest voor emancipatie, individuele zelfstandigheid, pluriformiteit van leefstijlen en culturen en democratisering van politiek en arbeidsverhoudingen. Dat er een spanning kan bestaan tussen wat vanuit ecologisch of sociaal perspectief noodzakelijk is, en wat vanuit onze vrijheidslievendheid gewenst is, was in de beginjaren van GroenLinks onderwerp van heftig debat.

In het programma van uitgangspunten staan idealen als het streven naar een democratische rechtsstaat, een leefbaar milieu en herstel van het ecologisch evenwicht, een rechtvaardige verdeling van macht, kennis, bezit, arbeid en inkomen, zowel in Nederland als op wereldschaal, het recht van ieder mens op een behoorlijke bestaanszekerheid, goede huisvesting en toereikende gemeenschapsvoorzieningen en verzet tegen uitbuiting en onderdrukking van groepen en volkeren. Het gaat hier niet zozeer om abstracte idealen op basis waarvan politiek wordt bedreven, maar om doelstellingen die worden nagestreefd. Het is echter niet duidelijk wat de verhouding is tussen de verschillende doelstellingen. Ondanks de centrale plaats die het milieuthema inneemt, lijkt sprake van een klassiek links-internationalistisch programma dat zich vooral richt op sociaal-economische herverdeling.

Terugkijkend, is het oude programma van uitgangspunten een eerste aanzet voor het definiëren van groene politiek als een nieuwe politieke stroming naast bijvoorbeeld het liberalisme, de sociaal-democratie of de christen-democratie.

2. De idealen van GroenLinks

In de loop van de tijd is het profiel van GroenLinks scherper geworden. In de jaren negentig, bijvoorbeeld in de opzet van verkiezingsprogramma's, zijn de uitgangspunten samengevat in vier idealen: *ecologische duurzaamheid, culturele openheid, sociale rechtvaardigheid en internationale solidariteit.*

Ecologische duurzaamheid

Duurzame ontwikkeling staat, als leidend beginsel voor groene politiek, voor een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie van wereldburgers zonder dat dit ten koste gaat van de mogelijkheden van toekomstige generaties. Het is geen blauwdruk voor een maatschappij, maar een proces dat ecologische, sociale en economische kwesties in balans brengt. Volgens het concept duurzame ontwikkeling worden milieu en ontwikkeling in samenhang met elkaar gezien. De armoedeproblemen in arme landen en de rampzalige gevolgen van bijvoorbeeld de klimaatcrisis kunnen niet los van elkaar worden aangepakt. In het begrip duurzame ontwikkeling is ook een kritiek besloten op de cultuur van het huidige economische groeimodel. Het bruto nationaal product zegt weinig over de ervaren welvaart en het welzijn van mensen. Het concept duurzame ontwikkeling houdt ook een debat in over het goede leven. Dat debat gaat verder dan de grenzen van strikte economische ontwikkeling, en gaat bijvoorbeeld ook over de wijze waarop mensen met dieren omgaan.

Sociale rechtvaardigheid

Gelijkheid is het klassiek linkse ideaal dat door groene partijen niet alleen juridisch (gelijke rechten voor mannen en vrouwen bijvoorbeeld) of sociaal-economisch (gelijke kansen en rechtvaardige verdeling van hulpbronnen) wordt ingevuld, maar ook gaat over gelijke rechten en kansen tussen generaties (de aarde niet 'uitwonen' ten koste van toekomstige generaties). Voor GroenLinkse politiek horen vrijheid en gelijkheid als idealen bij elkaar. Vrijheid voor groene partijen is gebaseerd op talrijke emancipatiebewegingen en libertaire tradities. Wij staan voor een gemeenschap waarin iedereen de mogelijkheid heeft om zelf vorm te geven aan het leven. Vrijheid mag geen schaars goed zijn voor een geprivilegeerde groep mensen; GroenLinkse politiek streeft naar gelijke vrijheid voor iedereen. Vrijheid en zelfbeschikking voor het individu worden begrensd wanneer die ten koste gaan van de vrijheid van andere mensen, van mensen in andere landen of van toekomstige generaties. Daarom vraagt vrijheid om solidariteit die alleen in combinatie met gemeenschapszin daadwerkelijk kan gedijen. De

bestrijding van armoede en het verhogen van het sociaal minimum hebben daarom de afgelopen twee decennia een belangrijke plaats ingenomen in het sociaal-economisch profiel van GroenLinks.

Culturele openheid

Een belangrijk uitgangspunt voor GroenLinkse politiek is de waardering voor culturele diversiteit. Een open, cultureel diverse samenleving erkent de individuele vrijheden van iedere burger. Zo'n samenleving is vitaal en rijk als discriminatie effectief wordt bestreden en de emancipatie van individuen uit beknellende verbanden wordt aangemoedigd. Het ideaal van culturele openheid is verbonden aan een pluralistische visie op democratie met een uitgebreid ideaal van burgerschap, dat uitgaat van sociale, ecologische en culturele rechten en verantwoordelijkheden voor alle burgers. Dat is een idealistische vorm van burgerschap, waarin mensen niet alleen betrokken zijn bij de vormgeving van de eigen samenleving, maar ook geëngageerd zijn om zich met 'de wereld' te bemoeien. Dit ideaal is een erkenning van meervoudig burgerschap dat beleefd wordt op verschillende politieke niveau's - lokaal, nationaal en internationaal. GroenLinkse politiek staat voor radicale democratisering om de participatie van alle burgers te bevorderen. Niet alleen de politieke en democratische grondrechten worden verdedigd, er wordt ook op allerlei andere terreinen een agenda van democratisering voorgestaan (bedrijven, maatschappelijke organisaties, internationale organisaties). Met dit ideaal staat GroenLinks in de traditie van de democratiseringsbeweging van de jaren zestig.

Internationale solidariteit

GroenLinks beperkt de idealen van vrijheid en solidariteit niet tot de nationale grenzen. De strijd voor mensenrechten en voor versterking van de internationale rechtsorde staat centraal in het GroenLinkse engagement. Ieder mens heeft recht op vrijheid, heeft politieke, economische, sociale en culturele rechten en heeft recht op vrijwaring van armoede en bescherming tegen uitbuiting, onderdrukking en oorlog. Bovendien is stappen vooruit zetten in de richting van duurzame ontwikkeling alleen effectief als dat op wereldschaal gebeurt.

Deze vier idealen zijn vergelijkbaar met de wijze waarop andere groene partijen in Europa hun waarden en profiel definiëren, zij het dat er een verschil is in de ontstaansgeschiedenis. De meeste Europese groene partijen zijn niet uit kleine linkse partijen ontstaan, maar komen zelfstandig voort uit de milieubeweging. Deze combinatie van vier idealen laat inderdaad zien dat de groene politiek zich de afgelopen twee decennia als zelfstandige politieke stroming heeft ontwikkeld en zich onderscheidt van de sociaal-democratie of de oude linkse ideologieën. Het ontstaan van groene partijen in Europa past volgens sociologen in een lange trend van maatschappelijke modernisering. Bij die trend horen ontwikkelingen als toenemende

globalisering en migratie, individualisering en emancipatie, ontideologisering en een verschuiving in de waarden die mensen belangrijk vinden. Aanknopingspunten voor de wijze waarop GroenLinks past in deze trend van politiek-maatschappelijke veranderingen zijn al te vinden in het programma van uitgangspunten, maar hebben zich geleidelijk verder ontwikkeld. Ten eerste is het proces van ontideologisering af te lezen aan het afstand nemen van utopische ideologieën. Om niet door te slaan in pragmatisme, dat het risico heeft onhelder te zijn over de idealen waarvoor de partij staat, zijn de bovenstaande vier politieke idealen geformuleerd. Daardoor staat GroenLinks herkenbaar links op het politieke speelveld. Ten tweede sluit het centraal stellen van milieupolitiek aan bij de trend van modernisering. Bij deze trend past dat naast klassieke sociaal-economische waarden, zoals inkomensherverdeling en armoedebestrijding, postmaterialistische waarden, zoals zorg voor natuur en milieu, belangrijker worden voor mensen. Vooral de PSP en de PPR hadden als voorlopers van GroenLinks het milieu al sinds de jaren zeventig centraal staan in het politieke optreden. Ten derde zijn de trends van individualisering en globalisering terug te vinden in de formulering van de idealen. Het individu staat hierin centraal. Het gaat om het belang van individuele emancipatie en het strijden voor gelijke rechten voor iedereen (zoals homo's en vrouwen). Overigens is emancipatie ook een postmaterialistische waarde die past in de trend van ontideologisering (en in Nederland gekoppeld is aan de ontzuiling). Vrijheid en zelfbeschikking en de mogelijkheden voor iedereen om zelf vorm te geven aan het eigen leven, staan bijvoorbeeld ook centraal in het beginselprogramma van de Duitse Grünen dat in 2002 is vastgesteld. Globalisering en migratie worden tenslotte expliciet aan de orde gesteld in de kosmopolitische idealen met betrekking tot solidaire internationale politiek en culturele openheid.

3. De politieke ontwikkeling van GroenLinks

De vier idealen zijn door de jaren heen relevant gebleven en GroenLinks vaart nog steeds dezelfde links-progressieve koers. Wel zijn er in de loop der jaren keuzes gemaakt waarbij de idealen in de context van veranderende politiek-maatschappelijke omstandigheden in politiek operationele standpunten zijn vertaald. Daarbij zijn vooral de volgende vier ontwikkelingen van belang. Ten eerste is op het terrein van duurzaamheid al begin jaren negentig erkend dat marktconforme instrumenten milieuvriendelijk gedrag van bedrijven en consumenten beter stimuleren dan nationalisatie van grote bedrijven of ver- en geboden voor bedrijven en burgers. Met groene belastingpolitiek en milieuheffingen is GroenLinks een stap verder gegaan in de erkenning van de werking van de markt als sturend mechanisme en werd afstand genomen van economische planning als sturingsmechanisme. Daarmee kreeg de partij een visie op de relatie tussen milieu, economie en innovatie. Dat wil overigens niet zeggen dat regelgeving niet net zo'n belangrijk instrument kan zijn voor milieubeleid, zoals veel Europese milieuregelgeving laat zien. Het punt is dat verder afstand werd genomen van centrale planning door de overheid en erkend werd dat het gedrag van consumenten en producenten

ook op de markt door zowel regels als door prijzen beïnvloed wordt.

Ten tweede zijn op het gebied van internationale politiek, als gevolg van de val van de Muur en de oorlog in voormalig-Joegoslavië, over de rol van de Navo en de bereidheid om militair in te grijpen in het midden van de jaren negentig veel debatten in de partij gevoerd. Naar aanleiding van het conflict in Kosovo erkende GroenLinks bijvoorbeeld dat met mandaat van de Verenigde Naties de Navo een rol kan spelen bij het beheersen van internationale conflicten in noodsituaties (dreigende genocide). Sindsdien heeft de partij in nota's van de fracties in het Europees Parlement en de Tweede Kamer, in verkiezingsprogramma's en op talrijke momenten in debatten veel aandacht besteed aan het nadenken over conflictpreventie. Pas in het uiterste geval, onder strikte randvoorwaarden en als alle andere middelen zijn uitgewerkt (diplomatieke acties, sancties, boycots, et cetera) kan GroenLinks militair ingrijpen steunen. Daarom is de partij altijd kritisch of zelfs ronduit afkeurend gebleven over het optreden van de Verenigde Staten in de afgelopen jaren in Afghanistan en Irak en over de rol van de Navo. Die kritische houding heeft alles te maken met de verbondenheid van de partijen waaruit GroenLinks is ontstaan aan maatschappelijke organisaties als de vredesbeweging. Verder is op internationaal terrein van belang dat GroenLinks begin jaren negentig nog een kritisch tegenstander was van de verdragen gericht op Europese integratie; inmiddels is de partij een kritisch voorstander van verdere Europese integratie. Voor de aanpak van grote milieuproblemen en het ontwikkelen van een krachtig beleid van internationale conflictbeheersing is een sterk Europa nodig.

Ten derde: vanuit een antiracistische traditie staat GroenLinks bekend als de partij die de multiculturele samenleving altijd heeft omarmd. De partij ziet de waarde van culturele diversiteit en heeft niet voor niets culturele openheid als ideaal gedefinieerd. De afgelopen jaren zijn debatten over integratie heftig gepolariseerd. Het integratiedebat heeft steeds meer een culturele component gekregen in plaats van een sociaal-economische. Het verschil in culturele achtergronden zou volgens conservatieve politici de integratie van nieuwkomers in de weg staan, terwijl GroenLinks altijd het belang van sociale achterstanden heeft benadrukt. Na Fortuyn heeft GroenLinks geen afstand genomen van culturele openheid als ideaal. Wel is de visie op integratie aangepast na een partijbrede discussie hierover. Het statische beginsel 'integratie met behoud van identiteit' is ingeruild voor het dynamische uitgangspunt dat 'integratie door emancipatie' wordt bepaald. Nog steeds zijn voor GroenLinks sociaal-economische achterstanden de belangrijkste oorzaak voor een achterblijvende participatie, maar mogen culturele factoren de individuele emancipatie niet in de weg staan.

Ten slotte bevatte de nota *Vrijheid Eerlijk Delen* een reeks concrete voorstellen – die later grotendeels in het verkiezingsprogramma van 2006 zijn overgenomen – om de sociale zekerheid te moderniseren. Met die voorstellen sluit GroenLinks aan bij de stelling in het oude uitgangspuntenprogramma dat 'de verzorgingsstaat zelf ook weer geleid [heeft] tot nieuwe

vormen van afhankelijkheid door een vaak onontwarbare kluwen van regelgeving en een bureaucratische betutteling van burgers'. Ondanks verschillen van opvatting over concrete maatregelen binnen GroenLinks (vooral de aanpassing van het ontslagrecht), is er geen verschil van opvatting over de stelling dat sociale politiek moet bijdragen aan individuele emancipatie en mensen niet gevangen mag houden in een bureaucratisch stelsel van regelingen. Bovendien is GroenLinks zich ervan bewust dat globalisering vraagt om een antwoord voor de mensen die getroffen worden door internationale economische concurrentie (de verliezers of de outsiders) en die nieuwe kansen geboden moeten worden. Dat past bij het ideaal van sociale rechtvaardigheid zoals dat is gedefinieerd in termen van de mogelijkheden voor iedereen om zich te kunnen emanciperen en ontplooien. Overigens heeft GroenLinks in de jaren negentig veel voorstellen gedaan op het terrein van de verzorgingsstaat om de combinatie van werken en zorgen mogelijk te maken, zoals het recht op deeltijdwerk.

Als ideeënpartij heeft GroenLinks zo de afgelopen vijftien jaar een inhoudelijke ontwikkeling doorgemaakt die antwoord probeert te geven op de veranderende maatschappelijke omstandigheden: individualisering, streven naar emancipatie en meer nadruk op postmaterialistische maatschappelijke betrokkenheid, zoals een groot belang hechten aan milieupolitiek. De ecologische kwestie staat daarom centraal bij GroenLinks, naast sociale politiek gericht op individuele vrijheid en gemeenschapszin. Zelfontplooiing en zelfbeschikking zijn belangrijke waarden voor een vrijheidslievende progressieve partij. Dat neemt niet weg dat voor de ontwikkeling van het individu culturele en sociaal-economische verbanden en gemeenschappen essentieel zijn. In het politiek-maatschappelijk debat van de afgelopen jaren heeft juist die verhouding tussen de gemeenschap (en welke gemeenschappen dan?) en het individu een belangrijke plaats ingenomen. Dit is een belangrijk thema dat in het nieuwe manifest door GroenLinks uitgewerkt moet worden. De politieke ontwikkeling van GroenLinks is dus niet bevroren. Voortgaande maatschappelijke veranderingen vragen voortdurend om nieuwe politieke keuzes en roepen nieuwe dilemma's op.

4. Dilemma's

De vier idealen beschrijven in hun samenhang het profiel van GroenLinks. Klassieke idealen als vrijheid, gelijkheid en solidariteit zijn verwerkt in voor GroenLinks typerende termen. Het is daarbij duidelijk dat de verschillende idealen met elkaar verbonden zijn. Pas in hun onderlinge samenhang, in relatie tot de maatschappelijke omgeving en bij de uitwerking in politieke programma's en projecten krijgen idealen echter kleur en wordt duidelijk waarin GroenLinks verschilt van andere politieke stromingen. Zoals de ontwikkeling van GroenLinks laat zien, gaat het in de politiek om de vertaling van idealen naar concrete standpunten en voorstellen. Dan ook is duidelijk dat bij deze idealen dilemma's te formuleren en vragen te stellen zijn. In abstracte zin zijn de dilemma's te verdelen in tien categorieën, namelijk vier categorieën van dilemma's binnen de vier idealen en dan nog zes categorieën van dilemma's tussen de idealen.

Die volledigheid wordt hier niet nagestreefd. Gekozen is voor de belangrijkste vragen en dilemma's die voortvloeien uit maatschappelijke ontwikkelingen en omstandigheden.

De milieucrisis

Dat er sprake is van een klimaatcrisis staat tegenwoordig dagelijks in de krant. Maar er zijn meer grote milieuproblemen. Het consumptiepatroon van de mensen in rijke landen vraagt om een overmatig gebruik van ruimte op de wereld om vlees en energie te produceren. Dat gaat ten koste van de biodiversiteit, bijvoorbeeld doordat het tropisch regenwoud wordt vernietigd. Dat consumptiepatroon is niet houdbaar, zeker niet als arme landen een met ons vergelijkbaar ontwikkelingsproces gaan doormaken op zoek naar een hogere welvaart. Volgens het ideaal *ecologische duurzaamheid* moeten de broeikasemissies en het ruimtegebruik van de mensen in rijke landen omlaag. We moeten kritisch kijken naar vermindering van onze milieudruk, met behoud van welvaart en *sociale rechtvaardigheid* in ons rijke land. Dit vraagt om een gedurfde, maar tegelijkertijd realistische kijk op vergroening van de economie. Wat betekent dat voor onze levensstijl? Wat betekent dat voor onze sociale politiek, als vlees en energie steeds duurder worden voor mensen met lage inkomens? Hoe verhoudt ons ideaal van duurzaamheid zich met het ideaal van *internationale solidariteit*? Hoe kunnen we arme landen helpen op duurzame wijze rijker te worden?

Naast concrete dilemma's tussen duurzaamheid, sociale en ontwikkelingspolitiek is er ook een politiek-ideologisch dilemma. GroenLinks waardeert vrijheid, pluralisme en diversiteit in hoge mate, maar onze analyse van de milieucrisis, onze kritiek op het economische groeimodel en onze waarden ten aanzien van het omgaan met bijvoorbeeld dieren leidt tot een visie op het goede leven. Die visie heeft moralistische trekjes als bepaalde levensstijlen de voorkeur krijgen en andere worden afgewezen. Hoe verhoudt dat moralisme zich tot ons vrijheidsideaal? Of omgekeerd: hoe kan een vrijheidsideaal dat staat voor diverse levensstijlen en voorkeuren, bijdragen aan een groter draagvlak voor *ecologische duurzaamheid*?

De sociale kwestie

Trends als globalisering, migratie, technologische ontwikkelingen, vergrijzing, individualisering en de (onvoltooide) emancipatie van vrouwen hebben de wijze waarop de economie werkt veranderd, terwijl de verzorgingsstaat nog is gebaseerd op de maatschappelijke omstandigheden van na de Tweede Wereldoorlog. Veel mensen die profiteren van de arrangementen van de verzorgingsstaat, vrezen dat hervormingen ten behoeve van jongeren, vrouwen, laagopgeleiden en allochtonen hun opgebouwde of bestaande rechten aantasten. Het debat over hervorming van de verzorgingsstaat roept dilemma's op met betrekking tot ons ideaal *sociale rechtvaardigheid*. In dat ideaal zijn de klassieke idealen vrijheid, gelijkheid, solidariteit en gemeenschapszin aan elkaar verbonden. Het houdt ook een hoge mate van

eigen verantwoordelijk in. Hoe definiëren wij het begrip eigen verantwoordelijkheid in relatie tot solidariteit en gelijkheid? Wat is de rol van de staat? Moet de staat mensen vrij maken of vrij laten? Hoe paternalistisch mag de politiek zijn? Hoe ziet GroenLinks de verhouding tussen individu en gemeenschap en tussen vrijheid en solidariteit?

Tussen *sociale rechtvaardigheid* en *internationale solidariteit* speelt ook het dilemma van migratie. Een egalitaire, welvarende samenleving met een verzorgingsstaat als de onze staat in schril contrast met de armoede, onzekerheid en inkomensverschillen in andere delen van de wereld. Het is dan ook niet verwonderlijk dat veel mensen in dit tijdperk van globalisering hier hun toevlucht proberen te zoeken om hier te werken en een toekomst op te bouwen. Vanuit het ideaal *internationale solidariteit* lijkt het dan onrechtvaardig de grenzen te sluiten. Uit economische overwegingen, bijvoorbeeld door (tijdelijke) krapte op de arbeidsmarkt of door een structureel tekort aan personeel door de vergrijzing van de bevolking, kan het toelaten van meer arbeidsmigranten verstandig zijn. De vraag is echter hoe je de solidariteit in Nederland in stand houdt als je de lotsverbondenheid vermindert door veel migranten toe te laten. Daarnaast leidt het toe laten van veel arbeidsmigranten met weinig opleiding tot spanningen aan de onderkant van de Nederlandse arbeidsmarkt. De spanningen in de samenleving kunnen toenemen als de integratie van nieuwkomers moeizaam verloopt.

Culturele botsingen

Globalisering en migratie hebben sinds de aanslagen van 11 september en de moord op Theo van Gogh geleid tot politieke debatten over culturele en verschillen en onze nationale identiteit. GroenLinks heeft het ideaal *culturele openheid* een nieuwe invulling gegeven door niet meer te pleiten voor integratie met behoud van identiteit, maar voor integratie door emancipatie. Is integratie nu primair een culturele of een sociaal-economische kwestie? Ons doel is altijd geweest dat nieuwkomers en hun kinderen de kans krijgen om volledig en gelijkwaardig te participeren in de samenleving. Tot 11 september zagen wij vooral sociaal-economische barrières en oplossingen. Maar in hoeverre kunnen culturele verschillen integratie in de weg staan? Hoe gaan we daarmee om? Is radicalisering een reactie op uitsluiting en onrecht of zien we een verkeerde cultuur en een politieke agenda die we ook met politieke middelen moeten bestrijden? In een globaliserende wereld is er steeds meer behoefte aan eigenheid, aan een definitie van identiteit. Hoe verhoudt die behoefte zich tot onze waarden diversiteit, multiculturaliteit en tolerantie? En hebben we een begrip van nationale identiteit nodig voor onze waarden gemeenschapszin en solidariteit? Wat is de plek van religie in onze samenleving? Wat betekent voor ons de scheiding tussen kerk en staat? Mag je een hoofddoek dragen in publieke dienst? Financieren we religieus onderwijs?

Wereldwijde wanorde

De wereld verandert in snel tempo. Voorheen arme landen als China, India en Brazilië, die overigens binnenlands grote ongelijkheid en armoede kennen, worden politiek-economisch steeds belangrijkere machtsfactoren. In grote delen van Afrika is er nog helemaal geen sprake van een gunstige economische ontwikkeling, maar heerst politieke wanorde. In het Midden-Oosten hebben de Verenigde Staten onder leiding van George Bush er een puinhoop van gemaakt. Vanuit ons ideaal *internationale solidariteit* staan wij voor de bescherming van de mensenrechten en de internationale rechtsorde. Maar wat als die niet voldoende functioneert? Hoe kan ontwikkelingsbeleid helpen als landen geen fatsoenlijk (democratisch) bestuur hebben? Hoe zit het met de soevereiniteit van staten bij conflicten en grove schendingen van de mensenrechten? Welke keuzes moeten we maken bij de spanning tussen (militaire) interventies en het helpen bij het bouwen aan stabiele democratieën? Hoe wenselijk is het om minimaal een VN-mandaat voor (militaire) interventies te eisen, terwijl de Veiligheidsraad weinig democratisch is, en opkomende ontwikkelingslanden er onvoldoende stem hebben? En hoe past onze visie op de NAVO hierin, zonder sterke militaire rol voor de Europese Unie? Welke rol moet Europa spelen bij de aanpak van internationale problemen als conflicten, armoede en milieuvernietiging? En wat betekent dat voor het debat over uitbreiding of verdieping van de Europese Unie: als we vanuit het functioneren van Europa verdieping de voorkeur geven boven verdere uitbreiding, laten we dan niet de landen die willen toetreden in de steek?

5. Debat

Dit zijn grote kwesties. Die vragen niet alleen om concrete maatregelen zoals politieke partijen die opschrijven in verkiezingsprogramma's, maar ook om visies op langere termijn. Politieke visies worden gebouwd op politieke idealen. Hoe definiëren wij onze idealen in onderlinge samenhang om een progressief antwoord te geven op deze brandende kwesties van nu en van de nabije toekomst? Laat daarover de komende maanden het debat gaan binnen onze partij.